

KISS SZEMÁN RÓBERT

„ÉSZAKI FÉNYEK”

**AZ OROSZ FENOMÉN A SZLOVÁK
GONDOLKODÁSBAN ÉS IRODALOMBAN**

Édesanyám, Benczúr Ilona emlékének

1

**Első bevezetés, avagy mit olvasott a szlovák értelmiségi
és a szakácsnő a két világháború közötti Csehszlovákiában**

Janko Jesenský (1874–1945) realista író és modernista költőt, a két világháború közötti első Csehszlovák Köztársaság jelképes alakját szoros szálak fűzték Oroszországhoz és az orosz kultúrához. Jesenský a XIX. és XX. századi szlovák értelmiség hagyományosan russzofil (oroszbarát) irányultságú köréhez tartozott, az első világháború idején az osztrák–magyar hadseregből orosz oldalra dezertált, majd az emigráns cseh-szlovák kormány diplomáciai sikereként létrehozott oroszországi cseh-szlovák légió tagja lett, amely az antanthatalom oldalán harcolt annak háborúból való kilépéséig, majd az oroszországi polgárháború kitörésekor átverekedve magát Szibérián hazájába, a frissen alakult Csehszlovákiába érkezett. Jesenský legjelentősebb nagyepikai művében, *Demokraták* című regényében (I. kötete 1934-ben, II. kötete 1938-ban látott könyv alakjában napvilágot) olvasható egy jelenet, amely modellértékűen világítja meg a kor szlovák értelmiségének, olvasójának viszonyát az orosz irodalomhoz.¹ A szatirikus hangvételű regény főszereplője egy fiatal jogász, aki városi hivatalnokként keresi kenyerét. A fiatal értelmiségi komolyan veszi az első Csehszlovák Köztársaság klasszikus liberalizmuson alapuló hivatalos állami ideológiáját, beleértve annak egyik alappillérét, az egyenlőség eszméjét is. Ezért egy éjszakai kocsmai beszélgetés alkalmával, az egyenlőség eszméjének jegyében egy mészárossal közösen megalakítják az Egyenlőség Pártját, amelynek rajtuk kívül nincs is más tagja. A mészáros a kocsmai asztalnál bevallja asztaltársának, hogy szerelmes egy fiatal szakácsnőbe, ám ő, mint önálló üzlettel rendelkező mesterember és városi polgár, rangban magasan fölötte áll a lánynak, ezért nem vállalhatja szerelmét a kisváros nyilvánossága előtt. A fiatalember megfeddi a mészárost, és ő maga vállalkozik a társadalmi egyenlőség demonstrálására oly módon, hogy nyilvánosan udvarolni kezd a szóban forgó fiatal szolgálólánynak, akibe végül beleszeret. Az udvarlás egyik momentumaként a fiatal városi hivatalnok kölcsönadnivaló könyvet keres könyvespolcán a szolgálólánynak. A regényben vázolt helyzet a „kép a képben”

¹ Vö. JESENSKÝ, Janko: *Demokrati*. 4. fejezet. Bratislava, Tatran, 1977. 303–304.

toposz újrafestése a realista próza eszközeivel: a fiatal jogász könyveit nézegetve azon tűnődik, milyen olvasnivalót kölcsönözzön az intelligens és fogékony, ám képzetlen szakácsnőnek. Apró kép a nagyobb képben: „irodalom az irodalomban”, amely során Jesenský a XX. század harmincas éveinek irodalmi kánonja alapján számba veszi mindazon elődeit és kortársait, akiknek művei megtalálhatók hőse könyvespolcán. Ebben a kánonban helyet kap Svetozár Hurban Vajanský, a XIX. század végi szlovák epikus, akinek műveit túlságosan mesterkéltnek, a nemzeti eszme szempontjából „rémesen heroikusnak” tartja, Martin Kukučín témaválasztása miatt nem alkalmas arra, hogy a szolgálólány kezébe adja, Laskomerskýt túlságosan komplikáltnak tünteti föl, Andrej Sládkovič romantikus költészete pedig véleménye szerint messze van egy szakácsnő praktikus világtól. A negatív felsorolásból nem hiányzik Pavol Országh Hviezdoslav, Janko Kráľ, Samo Chalupka és Ján Botto neve sem, amint nem hagyja bírálathoz nélkül a modernizmus képviselőit sem: „Nem is beszélve a fiatalokról. Azok számára a térd holtak koponyájához vagy fejhez, a hold papi tonzúrához hasonlatos”² – írja Jesenský. A színvonalas, ám ugyanakkor érthető irodalom követelményének tehát egyetlen szlovák író, költő sem felel meg, úgyhogy a fiatalemberben fölmerül a kérdés, kinek írnak ezek az emberek. A kérdést eszme-futtatás követi arról, hogy ha egy nép olyan kicsi, mint a szlovák, írónak olyan műveket kellene alkotniuk, amelyek az egész nemzethez szólnak, különben mindenki föl-hagy majd az olvasással. „Ilyen töprengések közepette akadtak a kezébe Tolsztoj elbeszélései. *A két vándor, Mi élteti az embereket?, Addig éltesd a tüzet, míg nem késő...* Ez világos volt. Megörült és zsebre vágta a könyvet”³ – zárja le az „irodalom az irodalomban” jelenetet Jesenský. E jelenet gyilkos humora, amely a tűzszítás és a szakácsmesterség szoros kapcsolatát tételezi, első olvasatában elfedheti a szövegrész témánk szempontjából fontos értelmét. Azt a nyilvánvaló irodalomtörténeti és olvasásszociológiai ténytet, hogy az orosz irodalom Jesenský idején éppúgy, mint az őt megelőző korokban is erős hatással volt a szlovák irodalomra, beépült annak szerkezetébe, és jelentős szerepet vállalt a szlovák olvasóközönség ízlésének alakításában is. Mégpedig olyan körülmények között, hogy a jogi végzettségű, művelt és öntudatos állami hivatalnok kitűnően ismeri saját nemzetének irodalmát, annak történetéhez azonban kritikusan viszonyul, ezért az alsóbb osztályok számára, népművelői céllal az orosz irodalomból választ művet, amely alacsonyabb olvasói szinten is dekódolható olvasmányokat kínál, ezért könnyebb olvasói befogadást tesz lehetővé, mint a honi irodalom.

---

² Uo. 304.

³ Uo. A szöveget szándékosan nem Tarjáni Andor magyar fordításában idézzük (vö.: Jesenský, Janko: *Demokraták*, Csehszlovákiai Magyar Könyvkiadó, 1954, 24). A másodikként említett elbeszélést a mai olvasó *Addig oltsd a tüzet, míg nem késő* címmel ismeri Szöllősy Klára fordításában.

A fenti paradigmatis értékű regényrészletből általánosságban is levonható néhány fontos következtetés a szlovák és az orosz irodalom XIX. századi kapcsolatáról. Az első és legfontosabb, hogy ebben a korszakban a szlovák irodalom még nem rendelkezik olyan megfelelően bonyolult, történetileg és ízlésvilágát tekintve rétegzett, szerves szerkezettel, amely a megnövekedett és folyamatosan bővülő olvasói igényeknek maradéktalanul eleget tudna tenni. A szlovák irodalom struktúrája az adott korszakban hiányosságokat mutat: nincsenek meg benne, vagy csak részben fejlődtek ki benne bizonyos műnemek (dráma – tragédia, társadalmi dráma), műfajok (lásd a fenti tolsztoji elbeszéléseket vagy egyéb XIX. századi műfajokat, mint az emberiség-költeményt, a regény különféle fajtáit), hiányoznak belőle európai eszmei és stílusirányzatok. Mindezeket a hiányokat a művelt szlovák olvasóközönség egyrészt idegen nyelvű olvasmányokkal pótolta (főleg cseh, magyar és német nyelvismeret birtokában), vagy más irodalmakból való művek fordításával helyettesítette elsősorban a magyar, az orosz, a német és a lengyel kultúra területéről. A cseh nyelv számára évszázadokon át különleges helyzetet biztosított az a tény, hogy legközelebbi rokona lévén a szlováknak, a csehül íródott műveket a szlovák olvasóközönség könnyen megértette, valamint hogy a králicei biblia ócseh nyelvét a szlovák evangélikusok évszázadokon keresztül szakrális és művelődési célokra használták (bibliájuk, énekeskönyveik, prédikációik, istentiszteletük és költészetük nyelve volt ez).

Az orosz irodalom szlovák recepciójának másik tanulsága, hogy a két világháború közötti csehszlovákiai társadalmat bemutató regény két szereplője föltehetőleg a huszadik század 30-as éveiben az orosz irodalom olyan alakjának műveivel kerül kapcsolatba, nevezetesen Lev Nyikolajevics Tolsztojjal, aki a tárgyalt jelenet időpontjában már húsz éve halott volt, szóban forgó művei pedig 1910-nél is jóval korábban keletkeztek. Az irodalomtörténetnek arra a jelenségére, hogy a nagy európai nemzeti irodalmakhoz képest a fontos eszmei és stílusirányzatok bizonyos időbeli eltolódással jelentkeznek a közép-európai kis nemzetek irodalmában, már sokan és sokszor rávilágítottak.⁴ Ez a fajta „megkésett-ség” az orosz irodalom szlovák befogadásában és fordításában általában is jellemző, mindazonáltal léteznek olyan szerzők és korszakok, akik és amelyek szinte egy időben vagy orosz megjelenésük időpontjához közel jelentek meg a szlovák irodalom kontextusában. Ilyen aranykornak számít például a XIX. század utolsó néhány évtizede, amikor a nagy orosz realisták művei a szlovák realizmus első nemzedéke irodalmi tájékozottságának köszönhetően meglehetősen hamar és nagy számban láttak napvilágot szlovák fordításban. A két irodalom viszonyában szinte egyedülálló rokonság mutatható ki a realizmus korában.

---

⁴ Vö. BOJTÁR Endre: *„Az ember feljő...” A felvilágosodás és a romantika a közép- és kelet-európai irodalmakban*. Budapest, Magvető, 1986.

2

Második bevezetés, avagy mi a különbség az orosz irodalom és az orosz fenomén fogalma között

Az orosz irodalom és az orosz fenomén fogalma a szlovák befogadás folyamatában a „pars pro toto”, vagyis a „rész az egészben” figurával írható le a legkönnyebben. Ebben a viszonyban az orosz fenomén az egész, az orosz irodalom pedig ennek része. A szlovák irodalomban, művelődésben és nemzeti gondolkodásban tehát az orosz fenoménnek nemcsak az orosz irodalom a része, hanem azon kívül mindaz, ami Oroszországhoz és az orosz jelenséghez kapcsolódik a szlovák irodalomban, művészeti és politikai gondolkodásban, könyv- és folyóirat-kiadásban stb. Az orosz fenomén természetesen számos szállal kapcsolódik az orosz irodalomhoz a szlovák befogadás történetében, ám annál differenciáltabb és többértékűbb.

Az orosz fenomén megjelenése a szlovák és a cseh irodalomban a felvilágosodás kori irodalomhoz kapcsolódik, amikor is a Pavol Jozef Šafárik és Ján Kollár műveiben megfogalmazott „szláv kulturális kölcsönösség” köpenyében jelentkezik. A romantika korában, az önállóságáért küzdő szlovák nemzet és irodalmi nyelv megalapításának idején a szláv kulturális kölcsönösség eszméje háttérbe szorult, ugyanakkor az orosz romantika hatása, elsősorban Puskiné, erősödött a szlovák befogadásban. Az 1848–1849-es küzdelmek lezárultával és a szlovák nemzeti célok megghiúsulásával párhuzamosan az orosz fenomén és az irodalom jelenléte egyaránt markánsná vált a XIX. századi szlovák befogadásban, és e kettő erősítette egymást egészen az első világháborúig. Az első Csehszlovák Köztársaság idején az orosz irodalmi hatás volt erősebb, az orosz fenomén – a köztársaság nyugati politikai orientációja miatt – sokat gyöngült. Hasonló volt az orosz fenomén jelenléte a Szlovák Köztársaságban is – ebben az időszakban elsősorban az irodalmi befogadás volt erőteljes.

A második világháborút követő időszakban az orosz fenomén a társadalom és kultúra valamennyi szintjén mesterségesen és kényszerűen dominált, amelynek része volt az orosz irodalom erőteljes jelenléte is a szlovák befogadásban. Ebben a korban csupán a hatvanas évek reformkommunista kísérletei biztosítottak némiképpen természetesebb befogadási körülményeket. Ennek a fél évszázadig tartó kulturális kényszernek a következménye volt az orosz fenoméntől való megcsömrélés, illetve az orosz irodalom befogadásának klasszikusokra való korlátozása az 1989-es rendszerváltozás után.

3

A „zörej” („шум”), avagy az orosz fenomén és irodalom befogadását módosító zörejek fajtái és jellegzetességei

J. M. Lotman *A művészi szöveg szerkezete*⁵ című munkájának egyik nyúlfarknyi fejezetében szentel némi figyelmet a kommunikációs folyamatban keletkező zörejnek („шум”-nak). Lotman e *zörej*-fogalommal jelölte a bármely információs rendszerben keletkező zavart, amely a kommunikációs csatornában áramló üzenetet megzavarja, elnyomja, esetleg szélsőséges esetben megsemmisíti. E lotmani fogalom alapján kísérlem meg körüljárni azokat a jelenségeket, amelyek két irodalom érintkezése esetén módosíthatják az eredeti üzenet értelmét, amelyek a művészi kommunikáció során a közlő és a befogadó között az információ-áramlás útjában állnak, azt megváltoztatják, megszüntetik, vagy valamely aspektusát a közlő eredeti szándékától eltérően fölerősítik.

1) A legkönnyebben megragadható befogadást módosító tényező *történelmi-politikai* jellegű. Az orosz fenomén és az orosz irodalom szlovák befogadásában ugyanis alig-alig volt olyan korszak, amelyben a történelmi-politikai körülmények ne játszottak volna jelentős szerepet. Jan Patočka XX. századi cseh fenomenológus *Eretnek esszék a történelem filozófiájáról* című írásainak egyike Oroszország Európa színpadán való megjelenéséről szól,⁶ és rávilágít, hogyan vált fontos, új történelmi-politikai jelenséggé Oroszország a XIX. századi Európa színpadán. Mint ilyen, fontos szerepet játszott a kisebb szláv népek történelmének, művészetének alakításában is. A jelentős XIX. és XX. századi szlovák írók, költők, gondolkodók szinte valamennyien viszonyultak valamiképpen az orosz jelenséghez és irodalomhoz, amely alapvetően meghatározta azt is, mely orosz szerzőket olvastak és fordítottak a szlovákok. Ilyen történelmi-politikai tényezőnek tekinthető például Oroszország szerepe a napóleoni háborúknban, amelynek hatása Ján Kollár munkásságában több szinten kimutatható. A szláv kulturális kölcsönösség eszméjének egyik alapító atyja például önéletrajzi írásában beszámol arról, amikor szülőföldjén orosz katonák haladtak át. A leírás az orosz katonák emberségét és megindító hatású dalait említi.⁷ E rövid epizód annak fényében nyeri el tényleges értelmét, ha tudatosítjuk, milyen fontos szerepet játszott a népiesség a felvilágosodás és romantika korában, valamint hogy Kollár nemcsak Goethe számára fordított szlovák népdalokat, hanem ő maga gyűjtötte és adta ki

⁵ ЛОТМАН, М. Ю.: *Структура художественного текста*. Brown University, Providence, 1971.

⁶ PATOČKA, Jan: *Mi a cseh?* Pozsony, Kalligram, 1996.

⁷ KOLLÁR, Ján: *Pamäti z mladších rokov života*. Bratislava, Tatran, 1950. 45–46. Kollár említi név szerint Ivan Danyilovot mint az orosz hadsereg katonáját.

az egyik első közép-európai szláv népdalgyűjteményt.⁸ Hasonlóan fontos történelmi módosító tényező az orosz fenomén szlovák befogadásában a XIX. század végének balkáni háborúja, amelynek köszönhetően a szlovák sajtó mint a kis szláv népek megmentőjét ünnepelte Oroszországot. Svetozár Hurban Vajanský két fontos verskötetete, a *Tatry a more (A Tátra és a tenger, 1879)* valamint a *Spod jarma (Az iga alól, 1884)* is ilyen értelemben jeleníti meg az orosz fenomént.

2) A történelmi tényező gyakori kísérő jelensége, hogy az eredeti üzenet *eszmei-ideológiai* változáson megy át a befogadás folyamata során. Az orosz fenomén és irodalom eredeti üzenetét ezen a síkon elsősorban a befogadó közeg eszmei-ideológiai jellegzetességei befolyásolják. A XIX. században a szlovák befogadói közeg jobbra minden olyan művet elutasított, amely az oroszországi politikai és társadalmi viszonyok kritikájával szolgált. Ez főként a szlovák nemzeti mozgalom eredendő gyöngességével magyarázható, amely az orosz jelenségben és irodalomban külső támaszt keresett saját nemzeti céljai megvalósításához. Ezért a XIX. századi orosz irodalom befogadási folyamatából mindazokat a szerzőket és műveket kizárta, akik és amelyek e követelménynek nem tettek eleget. Ilyen értelemben az eszmei-ideológiai zörej „zavarta az adást” Ny. V. Gogol (1809–1852) szlovák befogadásának esetében. Míg csehül Gogol művei a XIX. század 30-as éveitől fogva olvashatóak voltak, a szlovák fordításirodalomban az orosz író neve a 60-as években bukkant föl, és akkor sem a *Holt lelkek* jelent meg, hanem folklorisztikus elbeszélései (*Esték egy gyikanykai tanyán, Вечера на хуторе близ Диканьки*)⁹, amelyek témájukban jól illeszkedtek a szlovák irodalom posztromantikus kontextusába. A gogoli recepció hiányával szembeállítható I. Sz. Turgenyev (1818–1883) XIX. századi gazdag szlovák befogadása, amelynek útjában nem állt eszmei-ideológiai zörej. Turgenyev, akinek művészete nem irányult élesen a fennálló oroszországi politikai és társadalmi viszonyok ellen, emblematisz figurájává vált az egész szlovák realizmusnak.

3) Az orosz fenomén és irodalom szlovák befogadásának harmadik módosító tényezője *művészi-esztétikai* jellegű. Ez azt jelenti, hogy az orosz fenomén és irodalom más művészi és esztétikai elvárásokkal találkozik a szlovák közegben. Ennek a szlovák művészeti-esztétikai elváráshorizontnak a legfontosabb jellegzetessége volt a XIX. század középső harmadában a hosszan továbbélő nemzeti romantika, amely természetes módon hátráltatta az orosz realista írók szlovák befogadását, és inkább a hasonló jellegzetességeket mutató magyar irodalmi befogadásnak kedvezett (óriási Jókai-recepció, amely nemcsak a szlovák, hanem a cseh irodalomra is jellemző). Művészeti-esztétikai jellegű elvárásnak is eleget tett a XX. század 60–70-es éveiben a szlovák fordításirodalom, amikor az orosz klasszikusokat meghatározott művészi-esztétikai kritériumok érvényesítése mel-

⁸ KOLLÁR, Ján: *Národnie zpiewanky*. Buda, Királyi Egyetemi Nyomda, 1834.

⁹ Vö. LESŇÁKOVÁ, Soňa: Na počiatku bolo slovo. In: *Ruská literatúra v slovenskej kultúre v rokoch 1826–1996*. Bratislava, Ústav svetovej literatúry SAV, 1998. 16.

lett szisztematikusan hozzáférhetővé tette olvasóközönsége számára. Ezáltal számos, a korábbi időszakokban nem vagy csak részben tolmácsolt orosz szerző és műve vált elérhetővé megbízható, színvonalas fordításban.

4

Az orosz fenomén kezdetei a szlovák irodalomban

Az orosz irodalom szlovák befogadásának kezdete a felvilágosodás korához, vagy a szlovák és a cseh irodalomtörténet-írásban meghonosodott kifejezés szerint a „nemzeti ébredés” időszakához kapcsolódott, amely egy eszmei korszakba kapcsolja össze a XIX. század elejének különféle stílusrányzatait, a klasszicizmust, a szentimentalizmust, a preromantikát és a romantikát. A nemzeti ébredés korában alakult ki a modern cseh és szlovák polgári nemzettudat, fejlődésnek indult a nemzeti élet, megújultak a nemzeti lét intézményes keretei, és végbe ment a nemzeti nyelv modernizációja, megújítása, illetve a szlovák nyelv esetében a közép-szlovák nyelvjárás irodalmi szintre emelésével (1843) az új irodalmi nyelv kodifikálása. Az orosz irodalom újkori szlovák befogadásának kezdete alapvetően ellentmond a recepciótörténet azon általános jellegzetességének, hogy az adott irodalom befogadása egy másik irodalmi struktúrába az első adaptált vagy fordított mű megjelenésével kezdődik. A szlovák irodalom sajátossága e vonatkozásban abban rejlik, hogy a tényleges irodalmi befogadást eszmei felhívás előzte meg. Ez szlovák részről indult, és ahhoz a nemzedékhez kapcsolódott, amelynek két legfontosabb képviselője Pavol Jozef Šafárik és Ján Kollár volt.

Pavol Jozef Šafárik (1795–1861) jénai történelmi és filológiai tanulmányai után az újvidéki szerb gimnázium igazgatója és professzora lett. Ebben az időszakban fejezte be a valamennyi szláv nemzet nyelvét és irodalmát a kezdetektől koráig bemutató német nyelvű összegző munkáját, amely *A szláv nyelv és irodalom valamennyi nyelvjárásának története (Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten)* címet viselte (Pest, 1826). Šafárik e történelmi művében szerves, egységes egésznek tekinti a szláv nyelvet és a szláv irodalmat. E koncepció legfőbb előnye a kisebb szláv nemzetek (mint például a szlovák) számára abban rejlett, hogy még fejletlen és kiforratlan szerkezetű nemzeti irodalmuk össz-szláv kontextusba került, amely kedvezőbb fényben tüntette föl saját kultúrájukat és történelmüket. Az orosz, a lengyel és a cseh államisághoz és nyelvhez kapcsolódó gazdag kulturális és történelmi örökség ily módon a kisebb, önálló államisággal és régi történelmi múlttal nem rendelkező szláv nemzetek tulajdonává is vált.

Ján Kollár (1793–1852) is erre épített *A szláv törzsek és nyelvjárások közötti irodalmi kölcsönösségről (O literárnej vzájemnosti mezi kmeny a nářečmi slavskými)* című cseh nyelvű tanulmányában, amely 1836-ban jelent meg a *Hronka*

című folyóiratban. Kollárnak ehhez a cikkéhez kapcsolódik az első fordítás is az orosz irodalomból, ugyanis a folyóirat szerkesztője, Karol Kuzmány Kollár szóban forgó cikke mellé elhelyezte a lapban Nyikolaj Mihajlovics Karamzin (1766–1826) *Volga (Волга)* című ódáját is Daniel Sloboda fordításában. A cikkben megfogalmazott szláv kulturális kölcsönösség történeti gyökerei egyrészt a pángermán mozgalomhoz nyúlnak vissza, amelynek erejéről és hatékonyságáról Kollár személyesen is meggyőződhetett jénai teológiai tanulmányai idején, eszmei hátterül pedig a romantikus történelemfilozófia, elsősorban Johann Gottfried Herder munkássága szolgált.¹⁰ A szláv kulturális kölcsönösség eszméjét Kollár egy évvel később bővebb formában németül is kifejtette *A szláv nemzet különböző törzsei és nyelvjárásai közötti kölcsönösségről (Über die literarische Wechselseitigkeit zwischen den verschiedenen Stämmen und Mundarten der slawischen Nation)* című művében. E munkájában Kollár azon nézetének adott hangot, hogy a szláv nemzet négy nagy törzsre és az ezeknek megfelelő négy nyelvjárásra oszlik: az oroszra, a lengyelre, a csehszlovákra és az illírre (déli szláv). Kollár szorgalmazta az e szláv törzsek közötti nyelvi, kulturális és irodalmi cserét. Minden bizonnyal ez is magyarázza, hogy a már említett *Hronka* című folyóirat 1838-as számában, két évvel az első orosz fordítás megjelenése után napvilágot látott A. Sz. Puskin (1799–1837) híres *A rézlovas (Медный всадник)* című költeménye *Petrohrad (Péterváros)* címmel Karol Kuzmány fordításában. A szláv kölcsönösség eszmei koncepciójába szervesen illeszkedett az is, hogy a szóban forgó szerkesztő és fordító 1838-ban orosz nyelven, ám latin átírásban közölte Puskin *Ének bölcs Olegről (Песнь о вещем Олеге)* című művét (ennek szlovák fordítása csak 1846-ban jelent meg Janko Král' fordításában), valamint Gavril Romanovics Gyerzsavin *Isten (Бог)* című ódáját szintén oroszul, ám latin átírásban.¹¹

Az orosz fenomén természetesen a szláv kulturális kölcsönösség részeként számos egyéb szinten is megnyilvánul Ján Kollár több évtizedes munkásságában, és e megnyilvánulások eszmei értéke jóval meghaladja a fenti konkrét fordítástörténeti tényekét. A kollári szláv koncepció ugyanis hatástörténetét tekintve is meghatározó mind a cseh és szlovák befogadás történetében, mind pedig a déli szláv népek nemzeti mozgalma szempontjából.¹² Kollár irodalmi munkásságával nagyban hozzájárult a polgári szlovák és cseh nemzettudat kialakulásához, amelynek nem elhanyagolható szláv és orosz elemei is vannak. Kollár legfontosabb költői alkotásában, a *Szlávság leánya (Slávy dcera)* című művében¹³ többek

¹⁰ Vö. HERDER, Johann Gottfried: *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* XVI. könyvének 4. fejezetével, amelyet a szláv népeknek szentelt.

¹¹ LESŇÁKOVÁ, Soňa: i. m. 1998.

¹² ŽIVANČEVIĆ, Milorad: Kollárov ilirski krug. In: *Literárne vzťahy Slovákov a južných Slovanov*. Bratislava, Vydavateľstvo SAV, 1963. 158–180.

¹³ Első, 150 szonettet tartalmazó változata 1824-ben, második, hosszabb formája 1832-ben jelent meg.

között megalkotta a szlovák és cseh emblematikus nemzeti földrajzot,¹⁴ amelynek részévé váltak az orosz történeti földrajz olyan elemei, mint a kultikus Moszkva vagy a szimbolikus Urál. Az emblematikus nemzeti földrajzot szláv állat-, növény- és néprajz egészíti ki,¹⁵ amely magasabb rendű kategóriába, a szlávtságba kapcsolja a szláv népcsoportokat. A kollári költői világ szláv panteonnal is bővült a második kiadásban, ezáltal eszkatologikus értelmet is nyert a nemzeti lét (a szláv Paradicsomba a szlávtság jóakarói kerülnek, a szláv Pokolban a szlávtság ellenségei bűnhődnek).

Kollár nem kifejezetten költői jellegű munkáiban is tudatosan érvényesítette a szláv kölcsönösség eszméjét. Ennek az ideának a keretében ezért majdnem valamennyi művében tárgyalja, érinti az orosz fenomént. 1825-ös, iskolásoknak írott *Olvasókönyvének* XV. fejezete, amely *A szláv nemzet rövid ismerete (Kratičká známost národu Slovanského)* címet viseli, tartalmaz orosz nyelvi, földrajzi, történeti, mitológiai elemeket. A tanárnak arra a kérdésére például, melyek a főbb szláv városok napjainkban, ezt kellett volna válaszolnia, hogy jelest kapjon: „Oroszországban Pétervár és Moszkva”, melyek a legfontosabb folyók: „Oroszországban a Volga, a Don, a Dnyeper és a Néva”, az orosz történelem nagy alakjai pedig a következők: „Alexander Pavlovics cár és fivérei: Konstantin, Miklós, Mihály, aztán Golizin, Lopuhin, Labanov-Rosztovszkij, Dolgorukij, Kutuzov, Gorcsakov, Sihmatov, Szolikov, Sahovszkoj hercegek és sokan mások”.¹⁶

5

A romantika mint a szlovák nyelvi és kulturális önállósodás kora, majd visszatérés a russzofilizmushoz

A szlovák irodalom új irodalmi nyelvének kodifikálásával 1843-ban létrejött a nyelvi és kulturális egység a szlovák protestánsok és katolikusok között, amely a modern polgári nemzet megteremtődésének feltétele volt. Ennek követ-

---

¹⁴ Az emblematikus nemzetrajz lényegében összefoglaló elnevezése mindazon tudományterületeknek, amelyek a nemzettel, annak földrajzi, természettudományos, történelmi, nyelvi stb. jellegzetességeivel foglalkoznak. A szakirodalomban ez idáig főleg a szimbolikus földrajz fogalom honosodott meg. Vö. pl. SORIN, Antohi: *A „bovarizmustól” az etnikai ontológiáig* című cikkének bibliográfiai jegyzetével. 2000. 2002. február 17. 29. Lásd még tőle: *Habits of the Mind: Europe's Post-1989 Symbolic Geographies*. In: *Between Past and Future*. New York – Budapest, Central European University Press, 2000. 61–77.

¹⁵ Vö. KISS SZEMÁN, Róbert: Ján Kollár, veľký kreator. *Grundlage II. Emblematický národopis: zeměpis, národopis, přírodopis a zoologie*. *Slovanský přehled* 2005/4. 557–563.

¹⁶ Az *Olvasókönyv* részleteit saját fordításomban közlöm az eredeti kiadás alapján: *Čítanka anebo kniha k čítání pro mládež ve školách slovenských v městech a dědinách*, v Budíně v Královské universické tiskárně 1825. 202–208.

keztében kétségbevonhatóvá vált a kollári koncepció azon vonatkozása, amely nyelvileg a szlovákokat a cseh irodalmi nyelvhez kötötte, a csehszlovák nyelvet pedig az egyik beszélt nyelvjárásként a szláv nyelv alá rendelte. A romantika művészetfelfogása és a népiesség kultiválása egyben megszüntette annak a kényszerét is, hogy a nem nagy múltú és jelentős szlovák irodalom a közös szláv irodalmi kincs segítségével legitimálja önnön létét. A létjogosultság alapjául a XIX. század 40-es éveitől fogva a szlovák irodalom gazdag folklóranyaga szolgált, amelynek mind szókincsét és költői erejét, mind műfaji sokféleségét és gazdagságát megfelelőnek tartotta a szlovák közvélemény. A romantika mintegy három évtizedére ezért mind a cseh nyelvtől való elfordulás, mind pedig a szláv és ezen belül az orosz fenoméntől való önállósulás a jellemző. Mindezek a tényezők közrejátszottak abban, hogy az orosz fenomén mérsékelten volt jelen a szlovák kultúrában.¹⁷ Az 50-es években kizárólag Karamzin történeti munkáinak szlovák fordításai érdemelnek némi figyelmet. Az orosz irodalom jelenléte inkább csak hatástörténeti szempontból mutatható ki a szlovák irodalom egyes alkotásaiban, így például az új szlovák nyelv kiváló lírikusa, Andrej Sládkovič (1820–1872) *Marína* (1846) című lírai költeményfüzérében, amelynek egyik mottója Shakespeare-től, másik mottója Puskindól származik: „Прелестную Марину я надеюсь увидеть там”. A szlovák költő alkotásával kapcsolatban szokás rámutatni arra a tényre is, hogy a *Marína* strófái megegyeznek Gyerzavin *Isten* című ódájának versformájával.¹⁸

Az 1848–1849-es magyarországi forradalom és szabadságharc végérvényesen megosztotta a magyarországi nemzetiségeket. A magyar szabadságharc ellen harcoló nemzetiségek reményeit azonban nem váltotta be a bécsi udvar a szabadságharc leverése után: jutalmul ugyanazt kapták, amit a magyarok büntetésül. E keserű tapasztalatok arra indították az osztrák rendőri megfigyelés alatt élő Ludovít Štúr, hogy történelmi esszében vessen számot a szláv és ezen belül a szlovák történelmi eshetőségekkel. Németül megírt *A szlávok és a jövő világa* (*Das Slaventhum und die Welt der Zukunft*) című írása csak jóval halála után jelenhetett meg először orosz fordításban (1867). Ebben Štúr azt a kérdést boncolgatja, miért estek áldozatul a szláv népek más népeknek. Kollár emblematikus néprajzát némiképp módosítva Štúr ennek okát a szlávok jó tulajdonságaiban (dolgoosság, szerénység, vendégszeretet, emberség, szívéllyesség) látja,

---

¹⁷ Vö. a következő bibliográfiákkal: RIZNER, L. V.: *Bibliografija písomníctva slovenského na spôsob slovníka od najstarších čias do konca roku 1900*. 1–6. k. Martin, Matica slovenská, 1929–1934. MIŠIANIK, Ján: *Bibliografija slovenského písomníctva do konca 19. storočia*. Martin, Matica slovenská, 1946. ORMIS, Ján Vladimír: *Doplňky k opravy k Ríznerevej bibliografii*. Martin, Matica slovenská, 1972.

¹⁸ Vö. például: SZIKLAY László: *A szlovák irodalom története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1962. 339.

amely alkalmatlanná teszi őket arra, hogy a nemzetek harcában kivívják az őket megillető helyet. Ezért Štúr az egyetlen helyes megoldásnak azt tartja, ha minden szláv nép csatlakozik Oroszországhoz.

6

Az orosz fenomén mint russzofilizmus – az orosz realizmus szlovák befogadása a XIX. század második felében

Nemcsak Štúr előző fejezetben tárgyalt esszéje az egyetlen jele annak, hogy a szlovák romantika belső ereje meggyengült a XIX. század hatvanas éveinek végén. A romantika ízlésvilága elleni egyfajta tiltakozásnak is tekinti a szlovák recepcióról szóló tanulmányában Soňa Lesňáková például azt a fordítástörténeti tényt, hogy I. A. Krilov (1769–1844) első verses fabulája 1868-ban látott napvilágot szlovák fordításban.¹⁹ A jellegzetesen klasszicista műfaj hiányát a szlovák irodalomban Bohuš Nosák-Nezabudov harminckét orosz fabula fordításával pótolta. A XIX. század második felének legjelentősebb szlovák költője Pavol Országh Hviezdoslav (1849–1921) volt, aki magyar és német nyelvű zsengekkel kezdte pályafutását, és a magyar és a német költészet maradt élete végéig az a koordinátarendszer, amelyben művészete és műfordítói tevékenysége mozgott: Petőfi Sándor, Arany János és Madách Imre számos fontos művét tolmácsolta szlovákra. Hviezdoslav a szláv nyelvek közül a lengyelt jelölte meg általa ismert nyelvként, az orosz irodalmat azonban nem olvasta eredetiben. Ennek ellenére folytatója annak a költői hagyománynak, amelyet Ján Kollár alapozott meg a szlovák irodalomban: az orosz fenomén „északi fények” formáját ölti költészetében. Hasonló című, tizenhárom versből álló ciklusa 1870-ban íródott, és többek között azért érdemel figyelmet, mert számos aktuális történelmi-politikai utalást tartalmaz például III. Napóleon bukásával kapcsolatban vagy a szláv népek egymással és Oroszországhoz való viszonyával összefüggésben. Az *Északi fények* című vers a „szláv győzelem véres napja” hűn óhajtott képével indul, és a hajnalhoz kapcsolódó természeti jelenségeket sorolja föl (világosodik az ég szalagja, a fülemüle énekel, az ég vörös palástba öltözik), majd mindezeket a jelenségeket a kollári emblematikus földrajz föllelevenítésével a cseh Óriás-hegység, az Urál és a Táttra képéhez kapcsolja,²⁰ megteremtve ezzel a cseh, szlovák és orosz közös egységet.

Az osztrák–magyar kiegyezés (1867) után a russzofilizmus a szlovák nemzeti mozgalom egyik eszmei alappillérvé vált, és az erőszakos állami eszközökkel

¹⁹ LESŇÁKOVÁ, Soňa: i. m. 1998.

²⁰ Vö. HVIEZDOSLAV, Pavol Országh: Severné žiare. In: HVIEZDOSLAV, Pavol Országh: *Zlatý fond slovenskej literatúry*. Bratislava, Tatran, 1973. 44.

támogatott magyarosítás ideológiai ellenpárját alkotta. A szlovák nemzeti mozgalom vezére ebben az időszakban a már említett Svetozár Hurban Vajanský volt, a mozgalom központjává pedig Túrócszentmárton vált: itt működött a szlovák kulturális nemzeti egyesület, a Matica Slovenská, itt jelentek meg a szlovák lapok és folyóiratok, amelyek tudatosan a szlavofil és oroszofil orientációt részesítették előnyben. Az orosz fenomén túrócszentmártoni megjelenési formáiról a városban fölnövő modernista szlovák költő, Ivan Gall számolt be néhány évtized távlatából:

[A Živena nevű egyesület] 1887-ben rendezett egy népművészeti, nevezetesen egy hímezéskiállítás, amely nagy figyelmet és tiszteletet keltett. Ebből az alkalomból kigondoltak egy szlovák férfiinget is, hímezett, egy kicsit ukrán minta alapján. Kényelmesebb volt, mint a kemény gallér, festői volt, akadt benne valami egyéni, és az anyák, a nővérek, a fiatal menyecske, a „gondos gazdasszony” ujjának melegét sugározta, aki szerelmének bizonyítékaként hímezte. Ugyanakkor azonban politikai, harcias, demonstratív ing is volt az uralkodó rezsimmel és a dekadens nyugattal szemben – röviden pánszláv ing.

Ilyenfajta pánszlávizmus akadt több Túróc vármegyében. Vladimírek, Igorok, Fedorok, Milošok, Milutinok kezdtek születni – Milan Ivankát, akinek a Tobiáš keresztnévet kellett volna kapnia, az utolsó pillanatban Milanra keresztelték, mert a szerb herceg, Milan Obrenovič éppen valahol elpáholta a törököket. A lányok Olgák, Vierák, Želmírák, Boženák voltak, és akinek még nyugati neve volt, keleti rítus szerintire változtatta. Így például Felixből Blažko lett, holott a Blažej igazából Basilius – Vaszil. A túróci falvakban tulai szamovárokból sustorgott a tea, megtalálhatóak voltak oroszosan növesztett szakállak, és a fejeken furazskikat, orosz fajta fehér sapkát viseltek. De terjedt az orosz földrajz és élet ismerete is, amelyet a kupeczek hoztak magukkal, akik bejárták a távoli orosz világot egészen Szibériáig, Romániáig, Bulgáriáig.

Ennek tett eleget a Národnie noviny is, ahol nagy figyelmet szenteltek az orosz politikának, ahol olvasni lehetett a hadvezérekről, politikusokról, de arról is, milyen ajándékokat hoztak a kánok és a keleti hercegek a cár atyuskának a koronázás alkalmából...²¹

A XIX. század utolsó harmadára mindazonáltal jellemző volt már a szlovák irodalmi és politikai gondolkodásmód rétegződése és differenciálódása. A túrócszentmártoni nemzeti mozgalmi központ mellett és ellen működtek más nemzeti csoportosulások is, amelyek színesítették a főntebb vázolt képet. A magyarokkal való együttélés és kiegyezés volt az ún. „új iskola” koncepciója, amelynek központja Pest-Buda / Budapest volt. E sokféleségnek köszönhető a korban az a fajta

---

²¹ GALL, Ivan: Turčiansky svätý Martin, Betlehem a Mekka. In: GALL, Ivan: *Odkaz*. Bratislava, Slovenský spisovateľ, 1956. 203–204. A részlet saját fordítás.

differenciált befogadás, amely I. Sz. Turgenyev (1818–1883) irodalmi munkásságára jellemző. Az első szlovák fordítás 1863-ból származik: az orosz író *Sólyom* (Сокол) című munkája látott napvilágot Daniel Bachát-Dumný tolmácsolásában. Turgenyev intenzív szlovák befogadására túrócszentmártoni körökben – mint fentebb már említettük – azért került sor, mert a legkevésbé volt kritikus a cári Oroszországgal szemben. Míg például Gogol *Revizor* című drámájának túrócszentmártoni színpadra állítása²² 1871-ben megbukott a szlovák közönség értetlenségén, Turgenyev művei osztatlan sikert arattak. Vajanský számos tanulmányában, cikkében népszerűsítette Turgenyev írói munkásságát.²³ A túrócszentmártoniak orosz fenoménhoz való ambivalens viszonyára jellemző, hogy Vajanský Turgenyev halálára írt nekrológiájában az Orosz Anyácska szószólójának szerepébe stilizálva magát némi neheztelő éllel ír az orosz író hazájához való viszonyáról: „Orosz Anyácska gyászol nagy fiának teste fölött, és megbocsátja neki a sebeket, amelyeket ejtett rajta”.²⁴ Turgenyev azonban kínált más csatornákon is fordítanivaló anyagot: az „új iskolához” tartozó Ján Bobula például az orosz író kései, *Füst* (Дым) című regényét tolmácsolta szlovákra 1871-ben. A regény a szlavofil és nyugatos nézetek ütköztetésével paradigmaticus értékű párhuzamot kínált a szlovák nemzeti élet problémáinak kezelésére – állítja Soňa Lesňáková idézett tanulmányában.²⁵

A fiatal szlovák értelmiségiek harmadik csoportja a Prágában működő *Detvan* nevű diákkör keretében ismerkedett meg a realizmussal és naturalizmussal. Ennek a prágai csoportnak a működéséhez kapcsolódik a szlovák realista próza kezdeti szakasza, amelynek gyökerei egyrészt a francia pozitivizmushoz, másrészt azonban, annak mintegy ellenpólusaként, az orosz realizmushoz nyúlnak vissza. Az orosz fenomén és irodalom ily módon nemcsak történeti jelenségként vagy fordítások formájában épült be a szlovák irodalom korpuszába, hanem az orosz realisták alkotói módszerükkel, írói egyéniségükkel is hozzájárultak olyan szlovák realista írók alkotói személyiségének fejlődéséhez, mint például Janko Jesenský, Martin Kukučín vagy Ladislav Nádaši Jégé. Oskár Čepan szlovák irodalomtörténész a következőképpen summázta *A realizmus stimulusai* című monográfiájában az orosz irodalom és az orosz írók szerepét a szlovák realista próza fejlődésében: „A szerzői koncepciók közötti egyes tipológiai azonosságokat monográfiánk fejezeteiben rögzítettük. Konkrét kapcsolat rajzolódik ki Vajanský és Turgenyev, Kukučín és Gogol, Jesenský és Csehov munkássága között... Általánosságban meg kell ismételnünk, hogy szembeötlő formai stimulusai mellett az orosz realizmus hatása a szlovák prózára főleg erkölcsi-etikai imperatívuszai-

---

²² Gogol: *Komisár alebo Nehnevaj sa na zrkadlo, máš-li krivé ústa* címmel fordította M. Š. Ferienčík.

²³ ČERVENÁK, Andrej: *Vajanský a Turgenjev*. Bratislava, Vydavateľstvo SAV, 1968.

²⁴ *Národné noviny* 14, 1883. 104. szám. Idézi LESŇÁKOVÁ, Soňa: i. m. 1998. 24.

²⁵ LESŇÁKOVÁ, Soňa: i. m. 1998. 21.

ban rejlett. A társadalmi témák emberi szemléletmódja alapvetően kiegyenlítette a nyugat-európai pozitívizmus és determinizmusának vigasztalanságát.”²⁶ Az orosz irodalom hatása olyannyira felerősödött a XIX. és XX. század fordulóján, hogy a meglehetősen lyukacsos szerkezetű szlovák irodalmi struktúra hazai elemeit gyakorta elfedték a fordított irodalom, elsősorban a magyar és az orosz alkotások. Jozef Gregor Tajovský realista szlovák író a tanulmány elején idézett fiatal jogászhoz hasonlóan a következőképpen nyilatkozik erről L. Ny. Tolsztoj művészetével kapcsolatban: „Én Tolsztoj népi elbeszéléseit nem adom az egész szlovák irodalomért”.²⁷ A fiatal szlovák realisták a *Hlas (Hang)* című folyóirat körül csoportosultak – a folyóirat nevét kölcsönözték programjuknak is, amelynek meglehetősen fontos eleme volt a népművelés mint a társadalmi szakadék csökkentésének módja az értelmiségiek és a parasztság között. A „hlasisták” koncepciója e ponton is érintkezett az orosz íróéval. Tolsztoj első fordítója Andrej Truchlý-Sitniansky volt 1876-ban.²⁸ Rajta kívül sok művét fordította szlovákra Jozef Škultéty és Bohdana Škultétyová, valamint Andrej Škavran. A legnagyobb szlovák tolsztojánus címet pedig Dušan Makovický (1866–1921) érdemelte ki, aki 1904-től Tolsztoj személyes orvosa volt annak haláláig. Makovický a prágai „Detvan” nevű diákkörben ismerkedett meg Tolsztoj műveivel és gondolatvilágával, akivel 1890-től fogva élénk levelezést folytatott. E leveleket fokozatosan közölte Tolsztoj elbeszéléseinek fordításaival együtt, amelyek főleg a *Slovenské pohľady* című folyóiratban jelentek meg. Első, 1894-es Jasznaia Poljana-i látogatása után hosszabb lélegzetű *L. Ny. Tolsztojnál* című művet írt, amely könyv alakban két évvel később látott napvilágot. A legtöbb Tolsztoj-művet azonban két könvsorozatában adta ki. Az első a *Tanulságos olvasmány (Poučné čítanie)* sorozatcímet viselte, és tizenhét füzetet tartalmazott (1896–1898). A sorozatban a Tolsztoj által kiadott *Poszrednyik (Посредник)* szövegeit véve alapul Tolsztoj és más orosz írók műveit jelentette meg. A *Tanulságos bibliotéka (Poučná bibliotéka)* sorozat (1898–1900) négy kötete tartalmazta többek között az orosz író *Feltámadás* című regényének „teljes, nem cenzúrázott” szövegét. Makovický *Tolsztojnál Jasznaia Poljanában* című naplója²⁹ nemcsak Tolsztoj utolsó hat évének értékes dokumentumait tartalmazza, hanem az orosz társadalom életével kapcsolatos megfigyeléseket is. Tolsztoj 1900-ig a leggyakrabban fordított orosz írónak számított (88 műve jelent meg szlovákul), megelőzve ezzel a második helyen álló Turgenyevet (60 művel), valamint a harmadik Csehovot (45 művel). A sorrend 1900 és 1918 között megváltozott Csehov javára (294 mű), Tolsztoj a második

²⁶ ČEPAN, Oskár: *Stimuly realizmu*. Bratislava, Tatran, 1984. 449–450. Saját fordítás.

²⁷ *Tajovský v kritike a spomienkach*. Bratislava, SVKL, 1956. 171.

²⁸ Vö. LESŇÁKOVÁ, Soňa: i. m. 1998. 27.

²⁹ MAKOVICKÝ, Dušan: *Tolsztojnál Jasznaia Poljanában (Dušan Makovický naplója)*. Oroszból fordította Gerencsér Zsigmond. Budapest, Európa, 1999.

helyre szorult (113), míg Turgenyev a harmadik helyre csúszott (47 mű).³⁰ Az orosz irodalom befogadásáért nagyon sokat tett Jozef Škultéty, aki a *Slovenské pohľady* című irodalmi lap szerkesztőjeként (1890–1916) nemcsak nagy teret biztosított az orosz irodalomnak, hanem annak fejlődését elsősorban a Nyiva alapján nyomon követve szisztematikusan beszámolt az újabb fejleményekről, és jó színvonalú fordításokkal mutatta be az orosz szerzőket a szlovák olvasóközönségnek. Szerkesztői tevékenységének évei alatt hatvan orosz szerző mintegy százötven művének adott helyet a lapban, köztük a legismertebbeken kívül D. V. Grigorovicsnak, V. I. Nyemirovics-Dancsenkónak, Ny. Sz. Leszkovnak, V. G. Koroljenkónak, V. M. Garsinnak, D. Ny. Mamin-Szibirjajknak stb. is. E nevek és a fentebb fordítások magas száma egyaránt annak a jele, hogy az orosz irodalom klasszikusai a szlovák realizmus fénykorában, annak hatását jótékony módon erősítve épültek be szervesen a szlovák irodalomba.

7

A XIX. századi orosz irodalom szlovák recepciója 1918-tól napjainkig

Az orosz irodalom szlovák befogadásának kulturális, politikai és társadalmi körülményei alapvetően megváltoztak az első Csehszlovák Köztársaság keretein belül. A szláv népek nemzeti és polgári államában, amely befogadta az orosz irodalom elől menekült emigránsok tömegét, nemigen volt helye sem az orosz avantgárdnak, sem a politikailag elkötelezett irodalomnak. Jozef Škultéty 1921-es megfogalmazásában: „hogy a gorkijok, andrejevok és a hozzájuk hasonló kortárs orosz írók művei nagyban hozzájárultak nemzetük jelenlegi szerencsétlenségéhez, ahhoz kétség sem férhet”.³¹ Mindazonáltal ebben az időszakban a megnövekedett számú és eszmeileg differenciáltabb szlovák irodalmi folyóiratokban (*Elán*, *Kultúra*, *DAV*, *Tvorba*, *Živena*) bővült a fordított szerzők köre és időbeli spektruma. Ugyanakkor e színes palettának szerves része maradt a XIX. századi orosz realizmus.

Hasonló volt a helyzet az 1938 és 1945 közötti időszakban talán azzal a markáns különbséggel, hogy a szlovák fordításirodalomnak a szlovák állam keretein belül nem kellett versenyeznie a cseh fordításokkal.³² A szlovák állam idején

³⁰ LESŇÁKOVÁ, Soňa: i. m. 1998. 28.

³¹ Idézi KUSÁ, Mária: Hĺbka a šírka záberu. In: *Ruská literatúra v slovenskej kultúre v rokoch 1826–1996*. Bratislava, Ústav svetovej literatúry SAV, 1998. 42.

³² Vö. TESAŘOVÁ, Jana: Emancipácia slovenského prekladu z ruskej literatúry. In: *Ruská literatúra v slovenskej kultúre v rokoch 1826–1996*. Bratislava, Ústav svetovej literatúry SAV, 1998. 66–80.

a szlovák kulturális élet nagy érdeklődéssel fordult Dosztojevszkij felé, akinek kilenc fontos kötete jelent meg, köztük *A Karamazov testvérek* kétszer is (1942, 1944). A dosztojevszkiji életmű vallási-filozófiai szempontú recepciója is megindult olyan képzett filozófus-teológus-esztéta interpretációjában, mint Ladislav Hanus, aki két alapvető jelentőségű tanulmányt is írt az orosz íróról *Krisztus alakja F. M. Dosztojevszkijnél*, valamint *Dosztojevszkij és a bolsevizmus világa* címmel. A szlovák állam idején Csehovtól hat kötet, Goncsarovtól öt, többek között a kétkötetes *Oblomov* is megjelent, Puskindól, Gogoltól és Osztrovszkijtől három-három kötet látott napvilágot. A szlovák művelődés történetében először vált jelentős drámaszerzővé Csehov, akinek több színdarabja, többek között a *Sirály* és a *Ványa bácsi* is megjelent könyv alakban 1943-ban Mikuláš Gacek fordításában.³³

Az 1945 és 1970 közötti szlovák recepció a kommunista kultúrpolitika által meghatározott keretek között zajlott. Ebben az időszakban a 2334 megjelent orosz könyv közül mintegy 400 tartozott a XIX. századi klasszikusokhoz, a többi főként kortárs szovjet szerzők munkája volt.³⁴ A korszakban az orosz klasszikusok közül Tolsztoj vált kedvenc szerzővé, akit V. I. Lenin szállóigévé vált mondása („Tolsztoj az orosz forradalom tükré”) legitimizált a kiadói politikát irányító kultúrkomisszárok előtt. Míg Dosztojevszkijt a XX. század 50-es éveiben szinte elfelejtették, Gogolnak mint az orosz társadalom szatirikusának szinte minden fő műve megjelenhetett. Az 1970 és 1989 közötti időszak legfontosabb sajátossága, hogy kialakult egy olyan fordítói iskola, amely bár nivellálta a fordítói nyelvet, megbízható filológiai és nyelvi fölkészültséggel képes volt az orosz irodalom szinte valamennyi korszakának műveit átültetni szlovákra.³⁵

Az 1989 utáni korszakra a mintegy fél évszázados kötelező politikai „russzofilizmus” és „szovjetofilizmus” nyomta rá bélyegét. Az orosz fenomén és az orosz irodalom szinte teljesen eltűnt a szlovák kulturális életből: a szlovákiai fordítás-irodalomnak csupán 1–3 százalékát adja a teljes orosz irodalom, amelynek legidőtállóbb részét a XIX. századi orosz klasszikusok alkotják.

Lehet, hogy „korunk hőse”, ha könyvespolca elé állna, hogy olvasnivalót kereszen szerelmének, ismét csak Tolsztoj műve után nyúlna?

---

³³ Liptovský Mikuláš, Tranoscius, 1943.

³⁴ Vö. PAŠTEKOVÁ, Soňa: Transformácie obrazu ruskej literatúry. In: *Ruská literatúra v slovenskej kultúre v rokoch 1826–1996*. Bratislava, Ústav svetovej literatúry SAV, 1998. 81–96.

³⁵ MALITI, Eva: Zrkadlenie v priestore – sovietsky mnoholiterárny fenomén. In: *Ruská literatúra v slovenskej kultúre v rokoch 1826–1996*. Bratislava, Ústav svetovej literatúry SAV, 1998. 97–131.

Ajánlott olvasmányok jegyzéke

- ČEPAN, Oskár: *Stimuly realizmu*. Bratislava, Tatran, 1984.
- ĎURIŠÍN, Dionýz: *Slovenská realistická poviedka a N. V. Gogol*. Bratislava, Vydavateľstvo SAV, 1966.
- K otázkam teórie a dejín prekladu na Slovensku 1–3*. Bratislava, Ústav svetovej literatúry SAV, 1993–1995.
- KISS Gy. Csaba: Liberális pánszlávizmus? Néhány szempont Ján Palárik „O vzájomnosti slovanskej” című írásának értékeléséhez. In: *Tanulmányok a kelet-európai irodalmak és nyelvek köréből. Dobossy László 70. születésnapjára*. Budapest, ELTE Szláv Filológiai Tanszék, 1980. 251–259.
- KISS Ilona (szerk.): *A megváltó Oroszország. Válogatás a szlavofil gondolkodók írásaiból (1839–1861)*. Budapest, Századvég, 1992.
- KOLLÁR, Ján: *O literárnej vzájomnosti*. Bratislava, Vydavateľstvo SAV, 1954.
- LESŇÁKOVÁ, Soňa: Tolstojovské a iné populárne edície na Slovensku koncom 19. a začiatkom 20. storočia. *Slavica Slovaca* 1, 1964. 357–369.
- LESŇÁKOVÁ, Soňa: *Cesty k realizmu (J. G. Tajovský a ruská literatúra)*. Bratislava, Vydavateľstvo SAV, 1971.
- PANOVOVÁ, Ema: *Vzťahy a konfrontácie. Ruská poézia v slovenskom literárnom a spoločenskom kontexte do roku 1918*. Bratislava, Veda, 1977.
- PANOVOVÁ, Ema: *Stopäťdesiat rokov slovensko-ruských literárnych vzťahov*. Bratislava, Veda, 1994.
- RÁTZ Kálmán: *A pánszlávizmus története*. Budapest, Lucidus, 2000.
- Ruská literatúra v slovenskej kultúre v rokoch 1836–1996*. Bratislava, Ústav svetovej literatúry SAV, 1998. (Angol és orosz nyelvű rezümével.)
- ŠAFÁRIK, Pavol Jozef: *Dejiny slovanského jazyka a literatúry všetkých nárečí*. Bratislava, Vydavateľstvo SAV, 1963.
- Slovenská a ruská literatúra. Vzťahy a súvislosti*. Bratislava, Vydavateľstvo SAV, 1973.
- STEIER Lajos: *A tót kérdés I. A tót nemzetiségi mozgalom fejlődésének története*. Liptószentmiklós, Steier Izidór könyvnyomdájában, a szerző kiadása, 1912.
- ŠTÚR, Ľudovít: *Slovanstvo a svet budúcnosti*. Bratislava, Slovenský inštitút medzinárodných štúdií, 1993.
- SZARKA László: *A szlovákok története*. Budapest, Bereményi, 1993.
- SZIKLAY László: *A szlovák irodalom története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1962.